

Martin Samson

Pohled české společnosti na ženy v Bosně a Hercegovině ve 2. polovině 19. století

Pohled české společnosti na ženy ve druhé polovině 19. století je dnes velmi diskutovaným tématem, většinou se však jedná o pohled české společnosti na ženu v českých zemích. Může být však zajímavé položit si otázku, jak se česká společnost dívala na ženy z jiného kulturního prostředí. Když si přitom zvolíme ještě kulturní prostředí, které část české společnosti „obdivovala“ a spojovala ho s atributy, jako je „statečnost“, „hrdost“, „bojovnost“ atd., tedy s vlastnostmi tradičně spojovanými s muži, můžeme získat zajímavý dobový náhled na ženskou otázku mimo České země. Takový pohled by však chtěl daleko rozsáhlejší studii než může obsáhnout tato práce, proto se zde pokusím spíše o drobné a hrubé načrtnutí možných základních pohledů na ženskou otázku v Bosně a Hercegovině v souvislostech sledované doby.

Když se chceme věnovat pohledu české společnosti na ženy v Bosně a Hercegovině (dále také jen BiH), je třeba se nejdříve podívat, jak vnímala česká společnost Jihoslovany jako celek. Vnímání Jihoslovanů a jihoslovanského prostoru je totiž i pro „ženskou otázku“ zásadní.

Česká společnost se o své „jihoslovanské bratry“ tradičně živě zajímala. Tento zájem nepochybně souvisel se slovanofilskou či dokonce panslovanskou vizí, jež byla blízká části české společnosti. Česká společnost¹ totiž v Jihoslovanech spatřovala obraz toho, čeho se jí nedostávalo, tedy nezkažených a negermanizovaných Slovanů držících si své starodávné slovanské zvyky, snad již z dob příchodu na dané území. Obzvláště v tzv. záduze spatřovala důkaz starodávného slovanského demokratismu. Také v nich s jistou dávkou heroického romantismu viděla hrdinné bojovníky proti cizí nadvládě, kteří se se zbraní v ruce bijí proti „mohamedánskému Turku“. Byl to obraz skutečného středověkého rytíře, antického Spartana či bohatýra se všemi ctnostmi i zápory.

V tomto ohledu zcela typickým dílem je cestopis Jana Černého, který byl na pokračování otisknut v časopise Osvěta v roce 1863. Hned v úvodu k navození atmosféry J. Černý píše: „Srdce každého Čecha se zvláštní láskou kloní k jižním bratrům slovanským; jejich osudy a snaha, zřízení a obyčeje, jež u velké míře zachovali si původní svůj slovanský ráz, obzvláštěním způsobem poutají mysl naši. Abych národní život Jihoslovanův a proslavenou jejich vlast alespoň částečně v původu poznal, pustil jsem se v ty strany roku 1861

1 Na tomto místě je třeba se zmínit, že byt' mluvím o české společnosti a tento pojem může evokovat pocit nějakého monolitického celku, „slovanská myšlenka“ byla blízká jen části české společnosti. Přesto, že se mnohdy slovanofilství prezentuje jako všeobecný jev české společnosti 19. století, se nám snaží například práce Ivana Pfaffa ukázat i na část společnosti, která byla orientována jiným způsobem a razila jiné myšlenky.

Viz Pfaff, I.: Česká přínaléžitosť k západu v letech 1815–1878. Brno 1996.

na cestu...² Dále pak v kapitole věnující se rodinnému a hospodářskému zřízení uvádí: „*Starých ctihodných řádů a obyčejů zachovali podnes nejvíce Slovane jižní. Zřízení a obyčej mnohé, které u severních Slovanů nalézáme jen slabé stopy, spatřujeme u Jihoslovanů posavad v plném životě. Zejména vytykáme zde původní slovanské rodinné a hospodářské zřízení, jež mnozí nazývají patriarchálním, ač nepravě [...] Dokládají tito vši pravdou, že patriarcha pánem jest a že děti i čeleď nemajíce práv, nýbrž pouze povinností, stojí v poslušnosti bezvyminečném, kdežto v rodině slovanské jest úplná rovnoprávnost a rozumné správe podřízení členův. I v tom je rozdíl, že slovanská rodina sobě hlavu může voliti, čehož ve zřízením patriarchálním nikoliv není.*“³ Pak následuje podrobný popis systému zadrugy, který je na závěr doplněný o ujištění, že se nejedná pouze o výjimečnou věc⁴,^a také poukázání na jeho nevýhody tykající se příčinlivosti. Na nedostatečnou příčinlivost jihoslovanského obyvatelstva poukazovali i mnozí další cestovatelé a zpravodajové, jak si ukážeme dále, spíše než v systému zadrugy viděli jasného viníka v osmanské zkorumpovanosti a fatalistickém islámu.

Tyto myšlenky se rozvíjely snad pod vlivem Herderovy⁵ filosofie, která byla oblíbená mezi českými intelektuály 19. století spatřujícími v Jihoslovanech „dobré, ušlechtilé, pohostinné, statečné divochy“.

Samozřejmě je v díle Černého ještě jeden výrazný aspekt v pohledu na Jihoslovany, který jsem zmínil na začátku této kapitoly, a to heroizace a určitá stylizace do role slovanských rytířů. Tato stylizace není jen výsadou Černého, je ji vidět téměř ve všech dílech tohoto období, která se věnují Jihoslovanům, ať se jedná o cestopisy, etnologické studie či dobové zprávy. Obzvláště dobře doplňují tuto paletu vyobrazení zmužilých srbských, černohorských a hercegovských hajduků a junáků v době povstání roku 1875 v obrázkových časopisech typu Světozor.

Uvedený stereotyp byl od začátku živen hrdinskými eposy vznikajícími v jihoslovanském prostředí. Koneckonců, jedny z prvních zpráv v 19. stol., které se dostaly do českého povědomí z regionu Bosny a Hercegoviny, byly z eposu *Smrt Smail-agy Čengiće* od Chorvata Ivana Mažuraniće⁶ a spisů bosenských františkánů ličících smutný osud podrobené ráji.⁷ I v tomto případě se

2 Černý, J.: *Obrazy z Jihoslovan*. Osvěta. Obrázkový časopis pro duševní vzdělání, roč. I., č. 14, 1863, s. 106.

3 Tamtéž, s. 107.

4 „*Zadruga jest jediným základem rodinného a hospodářského zřízení u Jihoslovanů a nejen výmínečně, nýbrž jak Utěšović svědčí všude po celém Chorvatsku, Slavonii, Srbské vojvodině, po celé Hranici vojenské, v Dalmácii, v Bosně a Hercegovině, v knižetství Srbském a v Bulharsku, vyjímaje ovšem města a pobřeží laderského moře a v Dalmácii.*“ Tamtéž, s. 108.

5 Johann Gottfried von Herder 1744–1803, německý osvícenský filozof, spisovatel a literární vědec; protestantský kazatel, od roku 1776 generální superintendant ve Vymaru. Podněcoval sbírání lidových písní, ukazoval na pravdivost a krásu v lidové poezii a svým dílem *Stimmen der Völker in Liedern* (Hlasy národů v písních) přispěl k demokratickému pojetí literatury. Sbíráni písní, obzvláště mezi Jihoslovany, bylo mezi českými intelektuály 19. století poměrně rozšířené. Také jeho dílo *Abhandlung über die Ursprung der Sprache* (O původu řeči) mělo vliv na české obrozence, neboť slovanstvu přisuzoval důležitou roli v budoucích dějinách.

6 Tento epos, přeložený Josefem Kolářem v roce 1860, vzbudil u českého čtenářstva velký zájem o osud křesťanů z BiH.

7 Rája: židé a křesťané, tzv. lidé knihy, podle koránu měli vlastní samosprávu, ale politicky mohli kandidovat

však opřu o cestopis Jana Černého, který se jeví pro sledované období naprosto pregnantní, prokazuje také, že obzvláště malé hornaté Černohorské knížectví fascinovalo české autory i čtenáře a jítřilo jejich mysl.⁸ Doslova o nich píše: „Stolů a židlí našeho způsobu Černohorec nezná; když jsem se ohlížel, nač bych se posadil, podal mi Vukoslava malou stoličku, jaké u nás mívají děti a přede mne postavil stoleček as osm palců vysoký – zajisté toto náčiní zhotovil jen pro pohodlí svých hostů – na stolek položil širokou mísu cínovou, nakrájel chleba rezného i sýra a do plechovice natočil vína. Dobře, že jsem měl svůj nůž, neboť Černohorec krájí a řeže při kuchyni nožem dlouhým, kterým hlavy Turkům odřezává, a ten krájení drobných věcí jest málo příhodný.“⁹ „Zřejmě ze všeho, že nejvíce Černohorci povahou a myslí podobají se středověkému rytířstvu, jehož znaky byli nábožnosti i víra, čest osobní i mysl bojovná a dobrodružná. A vytý-

káno právem Černohorcům loupeživost; nuž i tím vyrovnají se rytířům středověkým. A Černohorci berou Turkům vlastně jen své jmění, kteréž tito jen bezprávím na sebe potáhli, jim uloupivše rajské krajiny, statky a drahocennosti [...] Jako zaniklo rytířství a kozáctví, též pomine zajisté též bojovnost a junáctví černohorské – až Turčina nebude. Neníť účelem národu, aby bojoval než aby se míru dobojoval a mírem došel blahobytu tělesného i duševního.“¹⁰

Velmi podobně „nezkažené“ a hrdinsky, vnímala česká společnost také jihoslovanské ženy. Je však třeba přiznat, že v cestopisech z poloviny 19. století při popisu lidí si žen česká společnost všímala o poznání méně než jejich mužských protějšků. Pozornost české společnosti

byla zaměřena na ženy převážně ve věcích týkajících se rodiny či všeobecného popisu obyvatelstva. Jsou však i výjimky, kdy si tiskoviny žen všímají, např. během Velké východní krize nebo pozdější okupace BiH rakousko-uherskými vojsky i jako podpory mužů v boji nebo jako „statečných obětí nepřátelské zvěle“. Také je mnohdy představují jako více „samostatné“, obzvláště se to týkalo horalek z Černé hory a Hercegoviny. V již zde několikrát citovaném spisu Jana Černého se můžeme dočíst hned několik takových poznámek.

jen do vlastních správních funkcí. Odváděli daň z hlavy, ale za to nemuseli nastupovat vojenskou službu, ale existoval odvod křesťanských chlapců, kteří se potom stali členy janičářských pluků

⁸ Problematikou Černé hory očima české společnosti a vývojem toho pohledu se zabýval František Šístek.

Viz Šístek, F.: Obraz Černohorců v českých cestopisech, 1897–1912. In: Pravda, láska a ti na „výchoďe“, Praha 2005, s. 135–154.

⁹ Černý, J.: Obrazy z Jihoslovan. Osvěta, roč. I., č. 14, 1863, s. 139.

¹⁰ Tamtéž, s. 150.

Jednou z nich je popis jeho cesty na Cetyň.¹¹ V tomto popisu uvádí, že jako průvodkyni dostal mladou Černoهورku, jež mu dokonce nesla věci a přesto jí cesta nedělala problémy, zatímco on se již „nemohl dočkat konce“.¹² Ženy hraničářů na rakousko-osmanské vojenské hranici zase stylizuje Černý do role statečných a smířených žen ve starověké Spartě. Píše o nich, že mnoho hraničářských žen ovdoví, ale i přesto vypravují své muže do boje s hrdostí a slovy „Drž se, chovej se dobře!“.¹³ Možná to má být v rámci Černého cestopisu jakási narážka či parafráze na starověké „Vrať se se štítem nebo na štít“, aby tak dodal své koncepci jihoslovanských hraničářů jako starověkých Spartanů větší důvěryhodnosti.

BiH však měla, na rozdíl třeba od Černé Hory nebo Srbska, jedno specifikum, o které se česká společnost živě zajímala. Bylo to muslimské obyvatelstvo. Vnímání bosenských muslimů a muslimek se ve sledované době velmi výrazně měnilo. Například cestopis Chorvata Kukuljeviće, který byl v českém překladu otisknut v časopisu Světozor roku 1858, popisuje Kukuljevićovu cestu po Bosně předešlého roku a předkládá klasické stereotypy o „orientálcích“. Je třeba zdůraznit, že se jedná o překlad, který však také jistě zapůsobil na vytváření obrazu o BiH u českého čtenářstva. Vyzdvihuje ve svém díle sice dobrosrdečnost, pohostinnost a bystrou mysl obyvatel, avšak poukazuje na škodlivý fatalismus a víru v neodvratný osud, který je vlastní islámu a přenesl se i na křesťany v Bosně. Kvůli těmto orientálním pořádkům jsou lidé nepřičinliví, pohodlní a se vším smíření. Vlivem toho je také v Bosně nepořádek, nečistota atd. Kdyby však tuto zemi spravoval někdo jiný a země se zbavila svého orientálního, zde myšleno škodlivého, charakteru, byl by to ráj na zemi.

Tyto téměř zcela identické představy se budou objevovat i v dalších cestopisech až do okupace rakousko-uherskými vojsky a i potom bude, alespoň bosenským muslimům, vytýkáno jejich lpění na orientálních pořádcích. Celkově však jeho cestopis vyznívá pro bosenské obyvatelstvo bez rozdílu náboženství poměrně příznivě, což se později, zvláště po roce 1875, opakovat nebude.¹⁴ S tím může kontrastovat odsouzení, které nad obyvateli Bosny učinil jen o pár stránek dál, kde kritizuje zanedbanost země i náladu obyvatel.¹⁵

11 Cetyň (Cetinje), v 19. století sídelní město černoهورského knížete, toto horské sídlo se stávalo častým cílem českých cestovatelů, kteří putovali po Balkánu.

12 Černý, J.: *Obrazy z Jihoslovan*. Osvěta, č. 14, s. 139.

13 Tamtéž, s. 117.

14 „Čítával jsem mnoho o tureckých banech, ale teprv nyní jsem měl štěstí takový hostinec sám viděti. Uviděv, nevěděl jsem, čemu se více diviti, jestli stavení, t.j. hospodě, nebo smradu a blatu, co bylo kolem ní. Jako nějaký ostrůvek byl ban obehnan hlubokým močalem a když jsme slezli, pozdravili nás psy turečtí [...] Skoro po nás připutoval jeden turecký pocestný jménem Huse, pozdravil hospodského po turecku, *Selam Alejkum*; vypravoval, že nesl do Banjaluky list V... (mému příteli); [...] Byl ten Huso velký veselák a bavil nás rozličnými žerty. Přišli ještě dva křesťané z turecké Kostajnice; [...] Toť byla společnost, s kterau jsem musel celou hodinu ztrávit. Bosenský Turek i křesťan jsou bystří ve svém mluvení i myšlení zralí, mluva jejich jest pěkná i uhlazená, chování sice obhroublé, ale otevřeně a srdečné.“ Kukuljević, I.: *Putování po Bosně* r. 1857. Světozor, 1858, č. 10, s. 68–69.

15 „Voda šuměla pod námi, v křovinách zpívali slavici, před staveními seděli turecké děti a po dráze brali se turečtí měštínové, nizamštití vojáci a křesťanství vesničané s koňmi i bez koní. Vše bylo živo, ale srdce i duch oněch, které jsme viděli, zastřen byl jakousi mrtvinou a zatajeninou. Stavení, okolo nich jsme jeli, jsou nečisté, ale ještě

Autor v tom však žádný rozpor necítí, neboť takový byl dobový pohled na vše, co se může zvat orientálním, čímž Bosna jistě jak pro autora, tak i jeho čtenáře bezesporu byla a ještě dlouhou dobu bude.

Kukuljević se ve svém cestopisu nijak výrazně nezajímá o ženy v BiH, ale přes to všechno přináší svým čtenářům jednu zajímavou informaci o vztahu „Turků“ k ženám. Podle autora žena pro „bosenského Turka“ nemá žádnou cenu a jak píše: „*Jmenovitě ženu výslovně nikdy Turek nepřipomene.*“¹⁶ Tento stereotyp ve vztahu k muslimkám se až na výjimky pak bude opakovat stále dokola a přibudou další podobné, např. že podle islámu nemá žena duši a jiné, jež se, ač je to neuvěřitelné, udržely až do 21. století.

V době povstání v BiH roku 1875 a následně tzv. Velké východní krize 1876–1878 zájem české společnosti o tyto kraje nebývale stoupl. V tiskovinách tisku se objevovalo vše týkající se Jihoslovanů a tudíž i jihoslovanských žen. Čeští intelektuálové zanícení romantismem chtěli toto povstání, vzniknuvší ze sociálních pohnutek, vidět jako uvědomělý národní odpor podobný tomu, co se dělo v Itálii pod vedením Garibaldiho.

Neustále znovu a znovu vycházely různé hrdinské lyricko-epické básně typu Hajduk Marko¹⁷ nebo povídky z hajduckého prostředí typu Persa¹⁸ a později i v době povstání životopisné medailonky s vyobrazeními povstalců. Tato vyobrazení skutečně tomuto povstání dodávají, jak bych tak řekl, jistou garibaldiovskou nebo možná spíše byronovskou atmosféru. Většinou se jedná o statného muže středních let v národním zdobném kroji, nejlépe vzhledněm kaftanu, který doplňuje široký pás, ve kterém jsou zastrčené pistole a jatagan.¹⁹ Téměř každý má pečlivě pěstěný knír nebo plnovous a na hlavě černohorskou či jinou národní čapku podobnou fezu. Ženy jsou vyobrazeny v podobném duchu. V krásných krojích posázených zlatými penízky s šátkem nebo černohorským fezem. Někde jsou ženy na výjevech z BiH stylizovány do obětí „sveřepých Turků“, jinde jako pomocnice v boji proti nim.

Ostatně také obrazy Jaroslava Čermáka²⁰ jsou pojaty stejně romanticky a hrdinsky jako vyobrazení povstalců. Jeho obrazy z povstání „Bosna 1877 (Návrat do vsi)“, „Raněný Černohorec“ či „Na odpočinku se zajatými Herce-

věššího smradu jest před staveními. U cesty leží hřbitov turecký, ale bez ohrady a bez ozdoby, leda že kdes viděti kámen vynikající. Na hrobech pasau se koně i dobytek. Pole jsau neobděláná, ovocnice nepěstované, zahrad květných a ovocnářských tu není dokonce; vše je více méně pusto. Kdyby tu bylo obyvatelů jiných, ráj by vytvořily ze zpusťošných míst těchto.“ Tamtéž, s. 75.

16 Tamtéž, s. 68.

17 Jedná se o lyricko-epickou báseň, v níž se od narození líčí život mladého junáka, který se vydá „hajdukovat“ proti Turku. Stane se nezdolným hrdinou a ochráncem Balkánu proti všem Turkům, kteří utlačují křesťanský lid. Báseň je přescyena odkazy na historii a náboženskými výjevy týkajícími se Kosova pole, sv. Sávy a podobně. Šolc, V.: Hajduk Marko. Světozor, 1868, č. 28, s. 277.

18 Povídka na pokračování v časopisu Světozor o dívce z hercegovského prostředí. Povídka představuje život mladé křesťanské dívky a je laděna podobně vlastenecky jako báseň Hajduk Marko.

19 Jatagan, tradiční poboční zbraň s typickou rukojetí, používaný na Balkáně i v Turecku, byl i v výzbroji janičářů a bašibozuků.

20 Tématem Jihoslovanů a obrazy Jaroslava Čermáka se více zabývá Vjera Borozan. Např. viz Borozan, V.: Černá hora a Černohorci optikou obrazů Jaroslava Čermáka. In: Pravda, láska a ti na „východě“, Praha 2005, s. 162–183.

govkami“ jsou typické pro to, jak romanticky vnímala česká společnost tento boj na Balkáně. Uprostřed trosek domu sličné zajaté Hercegovky v krásných krojích, které se k sobě choulí, avšak přesto nezlomené a hrdé, a v pozadí skupinka divokých Turků s turbany a fezy opírajících se o své zbraně. A vedle skupinky dívek na koberecích sedí zřejmě velitel Turků a na vše dohlíží jako starodávny otrokář.

Už při vydání tohoto díla sklidil Jaroslav Čermák uznání jako znalec jihoslovanských poměrů a časopis Světozor otiskl recenzi na tento obraz, v níž se značí přesně to, co od něj i od obrazu na podobné téma společnost očekávala.²¹

Samozřejmě nejen on maloval takové výjevy. Přímo v době povstání Světozor otiskl kresbu nazvanou „Výjev z jihoslovanského povstání“, kterou nakreslil Josef Huttary.²² Redakce Světozoru k tomuto vyobrazení připojila i kratší popisek. „*Umělec pan Huttary zobrazil nám velmi dojemnou scénu z povstání jihoslovanského. Obyvatelé museli ustoupiti ze své osady před ukrutností a krvežíznivostí tureckou pod ochranu nepřístupných hor. Turci po svém zvyku osadu vydrancovali, koho ještě zastihli, porubali a pak zapálili. Však udatní junáci hercegovští splatí jim krvavě řádění toto. Na příhodném místě utkali zběsilé Turky krvavým bojem, střílí do nich ze svých záloh a metají celé haldy kamenů do řad dole táhnoucích. Když pak je ve zmatek uvedli, vrhají se s vytaseným handžarem a tepouce krutého nepřítel přinutí je k ústupu a pomstí se krvavě za ukrutnosti turecké dnešního dne spáchané...*“²³

Tento obraz je pro nás zajímavý hlavně tím, že v popředí je vyobrazena skupina žen, jež snad lépe než cokoliv vyjadřuje dobový pohled na křesťanské Jihoslovanky. Na obraze jsou vyobrazeny základní typy jihoslovanských žen, jak je vnímala česká společnost. V popředí na skále je žena, která utiňuje děti, a stařena, jež v poměrném klidu tiší mladší ženu. Za nimi je zoufalá žena ležící hlavou opřenou o zem se sepjatýma rukama a vedle ní „žena bojovnice“, jež vrhá po nepřátelích kameny a snad je sama zasažena do hrudi. Teprve jaksí v pozadí jsou muži, kteří střílí do nepřátel. Jistě stojí za povšimnutí, že popisek připojený Světozorem jaksí nekoresponduje s obrazem, v němž jsou ústředními postavami ženy, a to včetně i typu „ženy bojovnice“. Všimá si hlavně boje mužů zcela v pozadí, možná snad z důvodu konzervativního zaměření původce popisku, kdy žena vrhající kameny po nepřátelích špatně zapadala do

21 „Žádný z umělců slovanských nevnořil se posud tak hluboko do života jihoslovanského jako slavný náš krajan, malíř Jaroslav Čermák. Již obraz jeho „Cernohorka“ způsobil pravou sensaci a všeobecně ozvalo se přání, aby umělec podal obecnstvu ještě jiné výtvary ducha svého, v nichž by zobrazen byl život v jižních Slovanech, život plný bujaré síly, neskročených vášní a neporušených ctností staroslovanských. Umělec prošťudovav za pobytu svého při knížecím dvoře na Černé Hoře pilně společenské poměry a seznámiv se s utrapami, jakých zakoušeti je Slovanům od Turka sverěpého, vybral si za předmět udalost jednu z roku 1863, kde zuřil boj mezi Hercegovinci a utlačovateli jejich Turky. Turečtí žoldněři, lidé surovi, ve všelikých nepravostech vycvičení a otužili, i přepadnuše dědinu a pobíveše a zahnavše, co by zbraně chopiti se mohlo, vedou vzácnou kořist, lepě to děvy, jež rodičům odňali a milencům oděrali, zakteroužto kořist stržiti hodný peníz doufají, k veřejnému prodeji na trh do Drinopole...“

Bašibuzokové vedou dívky hercegovinské na trh do Drinopole. Světozor, 1869, č. 52, s. 486.

22 Světozor, 1875, č. 42, s. 496.

23 Tamtéž, s. 499.

jiného stereotypu: „ženy obětí“, jenž mu byl možná bližší. To se však můžeme jen těžko dohadovat. Oba tyto stereotypní pohledy se okolo jihoslovanských žen vytvářely. Jak již bylo řečeno, byly viděny hlavně buď jako „ctnostné, čisté oběti“, viz např. Čermákův obraz „Na odpočinku se zajatými Hercegovkami“, chápavé manželky bojovníků, věrné pomocnice svých druhů v boji či jako ženy, jež jsou ochotny i bojovat a položit život za rodinu a vyšší ideály.

Takto byly vnímány jihoslovanské ženy křesťanské konfese v BiH před i po celou dobu povstání. Muslimkám a muslimům v BiH byla českou společností v této době přisouzena zcela jiná role, a to role nepřátel všeho pokroku, oprav a vzdělání. Zatímco bosenští „Turci“ byli jednoznačně vnímáni negativně jako fanatici a „lidé suroví, ve všelikých nepravostech vycvičení a otužilí“, u „Turkyní“ byl pohled dvojitý. Jednak byly bosenské muslimky vnímány podobně negativně jako jejich mužské protějšky na základě stejných stereotypů a pak byly vnímány jako oběti jejich zvučely na základě „nepřátelského“ postoje islámu k ženám. V některých cestopisech, týkajících se BiH a islámu, se přímo píše, že ženská otázka je hlavním tématem v islámském náboženství.

V době násilné okupace BiH vojsky habsburské monarchie v roce 1878 nám rakousko-uherský vojáci zanechali poměrně značné množství autentických zpráv o BiH a tamějších lidech. Samozřejmě tyto zprávy mají více negativní zabarvení, protože byly psány v době válečné a rakousko-uherská vojska přicházela do země jako agresor. Z těchto zpráv se také dozvídáme, jak jsou rakousko-uherský vojáci zvědaví na ženy a dívky v BiH. Největší zajímavostí pro ně byly zahalené muslimky, přičemž doufali, že pod jejich vše zakrývajícími oděvy musí být orientální kráska. Lákalo je, stejně jako zbytek české společnosti, právě tajemství uzavřených harémů a „zahalených krasavic.“²⁴ Jejich hodnocení žen v BiH v této době je však víceméně předkládáno podle již zažitých stereotypů. Většinou jejich pisatelé hodnotí křesťanky jako oběti útlačení „Turků“ a muslimky někdy taktéž jako utlačované ženy a jindy jako vyděračky, jež se snaží vzít rakousko-uherské vojáky „na hůl“ při prodeji na trhu.

Toto nařčení z okrádání a stížnosti na lakotu obyvatel, zvláště v souvislosti s předraženými potravinami, se však objevuje nejen u muslimů, ale i ostatních obyvatel. Ovšem tato válečná situace byla naprosto specifická, neboť je charakteristické, že během neklidných nebo válečných období naroste cena potravin do astronomických rozměrů. To potvrzují dřívější i pozdější zprávy z BiH, kde si naopak jejich pisatelé pochvalovali příjemnou „láci“ a pohostinné obyvatelstvo.

²⁴ Tohoto zájmu později zneužívaly v „konkurenčním boji“ sarajevské prostitutky, kdy se zahalovaly jako „muslimky“, aby byly pro své zákazníky zajímavější a přitažlivější. Jejich klientelu totiž většinou tvořili vojáci okupační armády, jež v rámci poznávání krás tohoto „orientálního“ regionu habsburské monarchie chtěli zažít i něco exotického.

Po ukončení vojenské okupace a usazení vojska se postupně tyto stereotypy pomalu a postupně začaly měnit, s tím, jak vojáci z českých zemích začali poznávat místní obyvatelstvo. I hodnocení na stránkách novin a časopisů se obyvatelstvu BiH dostává kladnějšího, a to dokonce i bosenským muslimům. Lid je hodnocen jako chytrý a krásný a pisatelé se hlavně uchylují k popisům obyvatel, krojů a zvláštních zvyků.²⁵

Po povstání v Hercegovině roku 1882 a jeho úspěšném potlačení se situace stabilizovala a pozornost české společnosti se přesunula z událostí vojenského charakteru na zájem o bosenskohercegovský lid a zemi. K tomu také přispěl začínající rozmach českého turismu i tradice sběru lidové slovesnosti ve slovanských krajinách, kterou provozovali slovansky smýšlející čeští nadšenci. Je nutno poznamenat, že pozornost české společnosti se pomalu přesouvala z pohledu na utlačované křesťany na tu „exotičtější“ část obyvatelstva, sefardské Židy, muslimy a Cikány. Tento přesun zájmu nebyl samozřejmě celoplošný. Rozhodně to podle mého nebylo tak, že by se česká společnost přestala zajímat o zbylé dvě hlavní konfese, jen ta exotičtější část obyvatelstva, se kterou se doma nesetkávali, je přitahovala víc.

To platilo i o zájmu o ženy v BiH. Jednou z věcí, které nám mohou doložit tento přesun zájmu, je i výlet Klubu českých turistů (dále jen KČT), jenž byl uspořádán do BiH v roce 1897. Tento výlet byl pro českou společnost zajímavější se o Jihoslovany a BiH událost par excellence. Na to poukazuje i fakt, že si s tímto tématem „vystačil“ Časopis turistů po několik měsíců, čímž nám zanechal zajímavou a poměrně podrobnou zprávu vztahující se k tématu náhledu české společnosti na BiH v 90. letech 19. století.

Čeští turisté se zajímali hlavně o muslimské památky a „ukázky orientálního života.“ Jednalo se hlavně o prohlídku Begovy mešity, trhu, medresy, šariátské školy, pravoslavných kostelů atd. Ženská část turistů byla nejvíce potěšena návštěvou harémů, kde jim od muslimek bylo vše ukázáno.²⁶ V Časopisu turistů se však kromě zpráv z výletu, jež byly spíš o česko-bosenskohercegovské slovanské sounáležitosti než o lidu a zemi, věnoval ženám

Pozdrav iz Bosne i Hercegovine.
Поздрав из Босне и Херцеговине.
Grüß aus Bosnien und Herzegovina

25 Viz např. Soukromé listy z Bosny. Hlas, č. 87. Brno 1878.

26 VII. Sarajevo – Ilidže. Časopis turistů, č. 6, Praha 1897, s. 217.

v BiH i jednatel KČT v Sarajevu Ferdinand Velec. Velec sice opět prezentuje BiH, nebo v tomto případě Sarajevo a tamější obyvatelstvo, v naprosto tradičním duchu, avšak přináší i zajímavé postřehy, které se v dřívějších zprávách neobjevují nebo objevují jen sporadicky.

Největším přínosem jeho článku je však jeho svérázný pohled na bosenskohercegovské muslimky. Ferdinand Velec popisuje „Turkyně“ zcela jinak než ostatní doboví autoři, kteří většinou píší o „porobě žen tureckých“. Podle něj muslimky doma nic nedělají, jen si hoví v negližé a jsou lenošné, marnivé a hloupé. K ženské otázce ještě uvádí, že byť se počet žen u „Turků“ řídí podle majetku, tak většina mužů v BiH má raději jen jednu ženu.²⁷ Pak popisuje náboženské zvyky a kroje muslimů a jiných obyvatel BiH. Věnuje se také opět muslimkám a jejich oděvu na veřejnosti, který hodnotí jako záměrně odpuzující.

Ve svém negativním pohledu na muslimky připouští, že jsou mezi nimi i „kokety“, které si vědomy své krásy „rády dopřejí na okamžik pohledu, ovšem dělají, jako by o tom nevěděly“.²⁸

Jak již bylo řečeno, Velecův názor na muslimky je zajímavý, i když zcela netradiční. Dalším zajímavým a méně tradičním pohledem na muslimky může být lidový vývod z písně Hercegovina. Tyto lidové vývody jako písně a taškařice mohou být pro nás důkazem, že se o záležitosti v BiH zajímala opravdu široká veřejnost. V jedné části později zlidovělé písně Hercegovina se zpívá: „*Za císaře pána a jeho rodinu / museli jsme vybojovat Hercegovinu [...] mohamedáni, to jsou pohani / kalhoty maj roztrhaný, smrkaj do dlaní / tyhle Turkyně, to jsou vám svině / císař pán je nerad vidí ve svý rodině.*“²⁹

Zde vidíme, že nižší třídy společnosti viděly velmi jednoduše muslimky stejně nepřátelsky jako jejich mužské protějšky a nedělaly rozdíly v nahlížení na ně. Avšak, jak již bylo řečeno, nejrozšířenější stereotyp o muslimkách, jenž převažoval hlavně u lidí ze střední třídy, bylo jejich vidění jako obětí. Zdali to bylo z důvodu většího očernění „nepřátelského“ islámu či z tradičního vidění všeho orientálního jako zaostalého, se můžeme jen domnívat. Rozhodně však byli daleci vidět společnost v BiH s jistým kulturním nadhledem, naopak ji vnímali z pozice západní kulturní nadřazenosti. Tento pohled se do určité

27 „Počet žen řídí se dle majetku muže. Ku příkladu purkmistr sarajevský Beg Kapetanovič má jich šest. Velká většina Turků má však dost na jedné! Jak jsem již zmínil, jest turecká žena doma v plném negližé, košili má jemnou, skoro průhlednou – a oddává se lenošení. Plátno na košile, tak zvané „bez“, tkají si obyčejně Turci sami. Muž obstará všechny koupě v trhu, uvaří, jen prádlo obstará si žena. Vychází z domu, jen když jde navštívit druhou. Večer doprovází ji muž, svítě jí na cestu – vzdor pouličnímu osvětlení – lampionem. Komické jsou tyto průvody. Dostane-li návštěvu od Evropanky, líbí ji, musí si k ní přisednouti na podlahu, na koberec, ptá se, kolik muž za ni zaplatil, za jaký peníz ji totiž koupil. Prohlédne každou částku její toalety, táže se po jejich ceně, všemu se diví, a tak často se stává, že ji pomalu zcela vysvěče. Potom chlubí se svými věcmi, svou výbavou; mívají prý krásné hedvábné a zlatem prošivané šaty. Nedá se s nimi o ničem mluvit – jsou prý náramně hloupé.“ Sarajevo. Časopis turistů, 1897, č. 4, s. 95.

28 Tamtéž, s. 96.

29 Ljuca, A.: Turci a Švábové, nebo slovanští bratři? In: Pravda, láska a ti na „východe“, Praha 2005, s. 126–127.

míry změni až s příchodem badatelů typu Ludvíka Kuby³⁰, jenž v BiH pobýval delší čas a věnoval se zvykům prostého lidu.

Jak jsme mohli vidět na tomto krátkém exkurzu do dějin myšlení, pohled na ženy v BiH, a to jak na křesťanky, tak na muslimky, byl velmi různorodý, a proto je jeho postihnutí velmi složité. Viděli jsme, že základními ste-

reotypy, jimiž bylo nahlíženo na křesťanky, bylo jejich vidění jednak jako obětí „Turků“ a chápatých manželek bojovníků a za druhé jako statečných a věrných pomocnic svých druhů v boji. Podle mého však k tomuto druhému pohledu nevedlo nějaké přesvědčení, že ženy v BiH nebo celkově na Balkáně jsou od přírody bojovnější, statečnější či snad víra v jejich větší schopnosti než u žen v Českých zemích, ale spíš svůj pohled upravovali podle optiky, jíž se dívali na jihoslovanské muže. „Statečný, bojovný, nezkažený a hrdý jihoslovanský lid“ musel mít i takové ženy. Ty však kromě toho byly viděny i jako čisté a dobré matky, které brání hlavně svoji rodinu a děti, když použijeme dobový termín, „jako lvice bránící své mladé“. Byť se nám tedy může na první pohled zdát, že při pohledu na ženy v BiH česká spo-

lečnost použila „jiný metr“, zjistíme, že dobové šablony byly pouze přizpůsobeny, aby se lépe hodily k celkovému vnímání obyvatelstva v BiH, respektive celkově Jihoslovanů.

U muslimek v BiH je pohled daleko přímější, odpadá nám typ „ženy-bojovnice“, neboť v tomhle případě česká společnost nepotřebovala heroizovat jejich statečnost, i když svým mužům v boji pomáhali stejně tak jako jejich křesťanské protějšky. Zbývají nám tedy jen dva základní pohledy: a to žena jako oběť (taktéž „Turků“ a zaostalého orientálního islámu) a žena jako pomocnice svého muže-Turka v nepravostech, které mají spolu páchat křesťanům.

Později po uklidnění situace se druhý pohled zmírní, ale i tak je muslimská žena viděna spíše jako přívěšek svého muže, nesvobodná, bez zájmů o „vyšší cíle“ jako protiklad křesťanských Jihoslovanek.

30 Dílu a odkazu toho známého folkloristy, etnologa, národopisce a malíře se více věnují např. V. V. Štech, Miroslav Míčko, Josef Páta a Josef Stanislav.